

TOMAŽ SIMČIČ

Janko Kralj kot primorski in vseslovenski politični voditelj

Janko Kralj najbrž ni ime, ki bi ga v hipotetični javnomnenjski raziskavi večina vprašanih uvrstila med pomembnejše slovenske politične voditelje. Še več, marsikomu bi utegnila biti ta osebnost skoraj ali celo povsem neznana. Pa je bila kljub temu večina Kraljevih sodelavcev, ki je z njim delila trpko usodo slovenske narodne skupnosti na Primorskem v času Kraljevine Italije in fašistične tiranije (1920-1943), trdno prepričana, da je bil to intelektualec vseslovenskega in evropskega formata, rojen voditelj, politik, kakršnih je celotna Slovenija lahko štela na prste ene roke. In celo dejstvo, da je imel Janko Kralj v času svojega javnega in nato podtalnega delovanja poleg številnih prijateljev v svoji bližini tudi kar lepo število ostrih nasprotnikov, med katerimi ni manjkalo uglednih in znanih imen, po svoje potrjuje, da je bil Kralj človek, ki je močno izstopal iz povprečnosti in ki je kljub težavam in številnim nasprotovanjem, in to tudi v lastni sredi, narodnemu in političnemu delovanju Slovencev na Primorskem s svojo osebnostjo vtisnil opazen in izrazit pečat. Za Janka Kralja res drži oni znani Horacijev izrek, ki - v Prešernovi prepesnitvi - pravi, "da na visoki vrh leté iz néba strele".

Osnovni podatki iz njegove biografije so naslednji. Rodil se je 18. avgusta 1898 v Saksidu pri Dornberku v Vipavski dolini v družini, ki pa je imela svoje korenine v Morskem pri Kanalu ob Soči. Študiral je v Gorici, nato na univerzah v Gradcu, Zagrebu in Ljubljani, doktoriral pa leta 1925 na pravni fakulteti v Padovi. V javno življenje je stopil že kot študent, objavljал članke in razprave družboslovne in filozofske vsebine v slovenskih revijah in časopisih ter se nato vključil v versko, kulturno in politično življenje slovenske manjšine v Italiji (le-ta je tedaj obsegala vso Primorsko).

Ob zaostritvi fašističnega nasilja v drugi polovici dvajsetih let je tudi njega prizadel oster policijski ukrep: konec leta 1928 je bil namreč konfiniran na otok Lipari v Egejskem morju. Tu se je leta 1929 poročil z Anico Simčič (s katero sta v naslednjih letih imela štiri otroke), istega leta je bil pomiloščen ter se vrnil v Gorico, kjer se je ponovno vključil v kulturno življenje slovenske narodne skupnosti. Le-to pa je zaradi fašistične strahovlade v tridesetih letih v celoti prešlo v ilegalo. Iz nje je bila delno izvzeta le dejavnost, ki se je odvijala pod cerkvenim okriljem (pridige, cerkveno petje,

nauk, molitveniki itd). V teh okoliščinah je Janko Kralj, ki se je odločil, da bo kljub možnostim, ki so se mu odpirale drugje, ostal na Primorskem pri svojih ljudeh, prevzel vodstvo slovenskega podtalnega katoliškega gibanja. V tem svojstvu je zlasti preko cerkvene strukture (župnij, bratovščin, združenj itd.) vzdrževal zveze z ljudmi po vaseh in trgih, organiziral sestanke, tečaje, zbiral mladino, skrbel za založniško dejavnost, posredoval za konfinirane duhovnike, pomagal slovenskim župnijam v pravnih zadevah, iskal podpore za slovensko manjšino v vatikanskih krogih itd. V teku druge svetovne vojne se je opredelil proti OF, in sicer zaradi njenega komunističnega vodstva. Po italijanski kapitulaciji je septembra 1943 odšel v Rim, kjer se je v sodelovanju z drugimi vplivnimi Slovenci, med drugim z nekdanjim ministrom Mihom Krekom, trudil, da bi navezal stike z zahodnimi zavezniki. Umrl je v Rimu 27. decembra 1944.

Ni mogoče trditi, da bi bilo "uradno" slovensko zgodovinopisje pred letom 1990 Janka Kralja povsem ignoriralo. Nasprotno, vpogled v imenska kazala razprav o primorskih Slovencih v prvi polovici 20. stoletja nam pokaže, da se njegovo ime vendarle pojavlja, ponekod tudi na gostu. Seveda, pojavlja se že, a v večini tovrstnih razprav v pretežno ali celo izrazito negativni luči. V tem smislu je bilo neizogibno, da je povprečen slovenski bralec, ki v tistih letih ni imel dostopa do zamejskega in emigrantskega tiska, pod vplivom prevladujočega *main stream*a verjel, da je bil primorski antifašizem skoraj izključna domena napredno-liberalnih in revolucionarnih sil, izjemoma kakšnega razsvetljenega duhovnika, Kralj pa voditelj nekakšne militantne klerikalne struje, da ne rečem narodni oportunist ali celo izdajalec. Le redka so bila dela – med njimi naj omenim razprave Milice Kacin-Wohinz, zlasti *Prvi antifašizem v Evropi* (Koper 1990) –, ki so presegala tovrstno črno-belo in ideološko slikanje.

Šele po letu 1990 so se razmere tudi v slovenskem zgodovinopisju začele, pa čeprav le delno, spreminjati. V njem so domovinsko

pravico dobile teme, ki so bile do tedaj potisnjene na stranski tir. Na tem mestu moram omeniti tudi pomembno razpravo Egona Pelikana *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom* (Ljubljana 2002). Čeprav je namenjena orisu osebnosti največjega Kraljevega političnega nasprotnika, poslanca v rimskem parlamentu Engelberta Besednjaka, jo tu omenjam zato, ker vendarle vsebuje toliko gradiva in pomembnih podatkov tudi o Janku Kralju, da si nepristranski bralec ob njenem branju naravnost mora zaželeli poglobitve tega lika. Pa še nekaj jasno izhaja iz Pelikanove knjige, namreč dejstvo, da je bil v tridesetih letih Janko Kralj na terenu nesporno odločilni faktor katoliškega dela slovenske manjšine na Primorskem. Da je Engelbert Besednjak iz tujine njegovi voditeljski vlogi oporekal, je druga zgodba, o kateri se je z različnih zornih kotov veliko pisalo, toda ni dvoma (in to priznava tudi Pelikan), da je bil dejanski operativec na samem licu mesta, tisti, na čigar ramenih je v tistem času slonel pretežni del odgovornosti za storjene izbire, Janko Kralj.

Naj dodam še eno kritično zaznambo, ki zadeva zlasti popularno (pa ne samo popularno) zgodovinopisje in njegovo "politično korektnost". Po letu 1990 se v zvezi z zgodovino slovenskega antifašizma na Primorskem težnja h "korektnosti" kaže v modi, da se namesto enega samega vendarle priznavata dva stebra tega gibanja, in sicer na eni strani TIGR, na drugi pa t. i. Zbor svečnikov sv. Pavla, po domače duhovščina. To razumevanje dogajanja sloni sicer na resnici, je pa nekoliko preveč poenostavljeno. Omenjeno velja tako za t. i. napredno strujo, ki je vendarle ne moremo kratkomalo enačiti z borbena organizacijo TIGR, kot tudi za katoliško strujo, ki je ravno tako ne moremo kar preprosto enačiti z duhovščino. Zasluge slovenske primorske duhovščine za ohranitev slovenskega jezika in kulture pod fašizmom so seveda izjemne, tega ni mogoče zanikati. Ni pa prav zamolčevati, da so – zlasti na Goriškem – v obdobju med obema vojnama

levji delež v vodstvu katoliškega gibanja (govorim seveda o narodno-političnem, in ne o ožje verskem delovanju) pravzaprav imeli laiki, in ne duhovniki. Naj povem še bolj naravnost, pa čeprav se bo zdelo nenavadno: v podtalni narodnoobrambni katoliški, pretežno duhovniški organizaciji vodilne vloge niso imeli duhovniki, ampak laiki. Povedano drugače: narodnoobrambna strategija, načrti in programi slovenske goriške duhovščine se niso snovali ne v župniščih ne na dekanijskih konferencah, ampak v pravni pisarni dr. Janka Kralja v Gorici, na Korzu št. 32. Kdor je prebral dokumente, ki jih je objavil dr. Pelikan v prej omenjeni knjigi, pa tudi knjigo, ki jo je o Janku Kralju napisala hči Lučka (o njej kasneje), bo tej tezi zlahka pritrdil. Slikovit spomin Kraljevega svaka in sodelavca Teofila Simčiča na čakalnico Kraljeve pisarne, ki je bila ob četrtkih polna slovenskih duhovnikov s podeželja, je v tem smislu dovolj zgovorna (Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1976).

Pa to še ni vse. Ugled in zaupanje, ki si ju je s svojim delom in zadržanjem pridobila skupina katoliških laikov na Goriškem (ob Kralju bi lahko naštel še vrsto drugih imen), sta bila tolikšna, da ima proučevalec dokumentov tistega časa vtis, da so bili omenjeni laiki enakopraven sogovornik tudi pri obravnavanju kočljivih cerkveno-političnih zadev, takih, za katere bi niti danes večini cerkvenih dostojanstvenikov ne prišlo na misel, da bi jih dali v presojo laikom. Na Goriškem pa se je to v prvi polovici 20. stoletja dogajalo: dokumenti, povezani s prisilnim odstopom nadškofa Frančiška B. Sedeja leta 1931, zadevo potrjujejo. V času, ko so bili na Kranjskem ne le vsi cerkveni, ampak tudi strankarsko-politični vzvodi krepko v rokah duhovščine (ni bil duhovnik le zgodovinski voditelj Slovenske ljudske stranke Anton Korošec, ampak še leta 1940 tudi njegov – sicer kratkotrajni – naslednik Franc Kulovec), je bilo za goriškega nadškofa Sedeja leta 1931 normalno, da je v najbolj kočljivem trenutku svojega škofovanja gladko preskočil marsikaterega monsinjorja

ter se zaupno posvetoval z Jankom Kraljem, komaj 33-letnim laičnim izobražencem, svojo poslanico, namenjeno vatikanskemu državnemu tajništvu, pa zaupal – ne morda škofijskemu vikarju ali kanclerju – ampak ravno tako laiku, v tem primeru komaj 29-letnemu pravniku in odvetniku Teofilu Simčiču. Podobnih primerov bi lahko navedel še veliko. Omejim se na enega: ko je šlo za obrambo maternega jezika pri verskem pouku slovenskih otrok in je bila s tem v zvezi avdicija pri komisiji za izredne zadeve pri vatikanskem državnem tajništvu, je slovensko duhovščino spet zastopal Janko Kralj. Njegov opis razgovora, ki ga je s tem v zvezi imel julija 1932 s tajnikom komisije, kasnejšim kardinalom Giuseppom Pizzardom (Pelikan, str. 290-292), ne ravno velikim prijateljem slovenske manjšine v Italiji, je naravnost šolski primer učinkovitega, sicer diplomatskega, a izjemno jasnega, argumentiranega, spretnega in suverenega nastopa.

Omenjam te stvari, ker se mi zdijo vredne posebnega razmisleka. Če je izkušen in ugleden cerkveni dostojanstvenik, po starem bi rekli "cerkveni knez", kakršen je bil Frančišek B. Sedej, tako zaupal mladim laikom, to pomeni dvojje: najprej, da miselna širina in sposobnost preseganja "klerikalne" miselnosti ni odvisna od časovne umestitve v čas pred II. vatikanskim koncilom ali po njem, potem pa seveda tudi to, da so bili mladi razumniki, ki jim je zaupanje izražal "cerkveni knez" Sedejevega kova, tega zaupanja tudi dejansko vredni. To niso bili le globoko verni, ampak tudi vsestransko zreli ljudje, taki, ki so bili sposobni nase prevzeti najtežja bremena in družbene odgovornosti. In dejansko so prav ti ljudje v tridesetih letih, potem ko so bile zaprte vse slovenske šole, ukinjene vse slovenske kulturne in gospodarske ustanove in organizacije, prepovedano vse časopisje, potem ko so najvidnejši politični voditelji (med njimi nekdanja poslanca Josip Vilfan in Engelbert Besednjak) emigrirali (večinoma v Jugoslavijo) in si je fašistični režim zadal nalogo, da naposled onemogoči še slovensko

duhovščino in tako dokončno izbriše vsako sled slovenske prisotnosti na svoji vzhodni meji, v svoje roke prevzeli vodstvo slovenskega podtalnega delovanja, zlasti na kulturnem področju.

Trideseta leta so bila za slovensko narodno skupnost na Primorskem prav gotovo najtežja. Fašistični teror je v tem času dosegel svoj višek. A prav v teh okoliščinah so Kraljeve sposobnosti najbolj prišle do izraza. Vseh podrobnosti tega njegovega dela seveda tu ne bom navajal in v ta namen svetujem v branje monografijo, ki jo je napisala njegova hči Lučka Kralj Jerman in ki je pod naslovom *Janko Kralj, utišani in pozabljeni slovenski politik* izšla pri založbi Družina leta 2008. Knjiga, katere izid je zgodovinska stroka po krivem ignorirala, je zastavljena deloma pričevanjsko, deloma pa znanstveno-zgodovinsko, ima pa zlasti za bodoče preučevalce primorske zgodovine neizmerno vrednost, in sicer to, da je v njej zbrano veliko dokumentov in pričevanj, ki bi sicer bili za vedno izgubljeni in ki vsaj delno uravnovešajo pretežno negativne oznake, ki jih je bil Janko Kralj dotlej deležen. Ti dokumenti in pričevanja se nanašajo zlasti na trideseta leta, ko so se zaradi konspirativnosti pisnim dokumentom izogibali. Zato so izvirni dokumenti iz tega obdobja redki, pa še ti, kar se jih je s časom nabralo, so po vojni v čudnih okoliščinah izginili. V nedavno objavljenih dnevniških zapisih duhovnika in kasnejšega škofijskega kanclerja Rudolfa Klinca iz let 1943-45 stoji sicer presenetljiv stavek, iz katerega izhaja, da sta pisec sam in še drug duhovnik 23. junija 1945 "zbrala važne dokumente, katere so imeli naši zakopane" (str. 345), toda kaj to dejansko pomeni in kam so romali ti "zbrani dokumenti", do danes ni bilo ugotovljeno. Dejstvo je, da z arhivom Kraljeve organizacije za zdaj ne razpolagamo in da lahko preteklost delno rekonstruiramo le tako, da skušamo ohranjene fragmente združiti v smiselno celoto.

Toda v čem so se v teh letih izkazale Kraljeve sposobnosti? Upam si trditi, da so prišle najbolj do izraza prav na področju, na katerem je bil

deležen največjih kritik in obrekovanj, namreč na področju navezovanja stikov z državnim upravnim aparatom, s čimer si je zlasti proti koncu tridesetih let nakopal očitek sodelovanja z italijanskimi tajnimi službami. Tu se odpira seveda izredno kočljivo in obenem vznemirljivo poglavje, o katerem bi lahko napisal debelo knjigo. Naj svojo misel za zdaj strnem v nekaj vrstic. Kraljeva strategija ni bila improvizirana, ampak je bila sad temeljite politične analize, pri kateri je bilo soudeleženo celotno vodstvo katoliškega gibanja, vključno s predstavniki v emigraciji, in okoli katere je vsaj sprva vladalo široko soglasje. Izhajala je iz ugotovitve, da je stal fašizem trdno na oblasti in da ni bilo mogoče računati na njegov skorajšnji propad. Niso vsi v manjšini razmišljali tako. Mnogi Kraljevi znanci in prijatelji iz t. i. naprednih ali liberalnih krogov so edino rešitev iz nastale stiske videli v eklatantnih demonstrativnih akcijah, ki v določenih okoliščinah niso povsem izključevale uporabe nasilja. Iz zanesljivih pričevanj izhaja, in to v nasprotju s tem, kar je bilo večkrat neutemeljeno napisano, da Kralj v resnici ni načelno nasprotoval omenjenim akcijam. Prišel pa je do spoznanja, da posamezne nasilne akcije ne bodo spremenile fašističnega zadržanja do Slovencev in da jim utegnejo v danih okoliščinah celo bolj škodovati kot koristiti. Skratka, menil je, da je za preživetje naroda potrebno ubrati drugo pot, in sicer poskusiti vzpostaviti nekak stik z oblastjo, in sicer z namenom, da bi z dosego nekakšnega začasnega *modus vivendi* in neke minimalne tolerance do slovenske kulture in jezika primorski Slovenci nekako uspeli prebroditi najhujši pritisk in z ohranitvijo neokrnjenosti svoje narodne identitete dočakati čas, ko bi se stvari ponovno začele normalizirati. Pri tem je povsem jasnovidno sprevidel, da ljudi, ki bi imeli posluš za te njegove argumente, ne bo našel na krajevni ravni, obremenjeni s šovinističnim nacionalizmom, ampak kvečjemu v središču državne oblasti, in sicer v Rimu.

In res je bilo tako. Le redki so sicer takrat natančno vedeli za Kraljeve zveze in za to, kateri so bili njihovi sadovi. Toda danes se

lahko vendarle vprašamo: bi tistih 1.010.500 slovenskih knjig, ki jih je Goriška Mohorjeva družba v letih 1925-1940 razdelila po slovenskih domovih, lahko sploh zagledalo luč sveta, če ne bi v ozadju kdo na pristojnih mestih pripravljaj terena za to? Bi slovenska katoliška tiskarna brez te nevidne pomoči ostala čudežno pri življenju? Bi podtalna mreža zaupnikov tako rekoč nedotaknjena preživela obdobje fašizma? In še: mar so številne omilitve policijskih ukrepov, ki jih lahko danes vsaj delno tudi dokumentiramo, prišle same od sebe, ali je bil – vsaj v nekaterih primerih – to sad zakulisnega posredovanja, vztrajanja, navezovanja stikov itd?

Seveda je bila cena, ki jo je Janko Kralj moral plačati za to svojo dejavnost, strašno

visoka. Nakopal si je namreč najhujšega od možnih očitkov, očitek izdajstva. In ta očitek se je vlekel še po njegovi smrti v povojni čas vse do izida obsežne, a tudi po mnenju uglednih italijanskih kritikov v marsičem površne knjige zgodovinarja Maura Canalijskega, ki je na seznam sodelavcev italijanske tajne policije uvrstil kar celotno slovensko krščanskosocialno garnituro na Goriškem med vojnima z bivšim tržaškim škofom Luigijem Fogarjem vred, to se pravi celo s tistim človekom, ki je po Sedejevi smrti edini vse do svojega prisilnega odstopa (1936) branil slovenske duhovnike in rabo slovenskega jezika v Cerkvi. Glede na absurdnost omenjenih trditev se je leta 2005 do Canalijske knjige kritično opredelila tudi skupina tržaških in

Blaženi škof Anton Martin Slomšek, pisatelj, pesnik, pedagog, kulturni delavec in narodni buditelj. S prenosom škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Maribor je naredil odločilno potezo za Slovence na tem delu države Slovenije, saj je s tem zarisal severno mejo, za katero se je kasneje boril general Rudolf Maister.

Foto: Janez Oblonšek



goriških, italijanskih in slovenskih, katoliških in laičnih zgodovinarjev in drugih razumnikov, v tržaškem zgodovinskem zborniku Archeografo triestino (LXV, 2005) pa jih je še isto leto argumentirano in prepričljivo ovrgel lani preminuli časnika in zgodovinar Guido Botteri. Tudi sam sem v zvezi z omenjenim vprašanjem kar natančno pregledal arhive italijanske tajne policije in svoje zaključke strnil v poglavju, ki je objavljen v prej omenjeni knjigi Lučke Kralj, in sicer pod naslovom *Tihara dr. Janka Kralja*. Teh zaključkov na tem mestu ne bom ponavljal, bom pa še enkrat podčrtal, da človek, ki na glavnem štabu italijanske policije dobesedno izjavi "da je bil in da ostaja Slovenec in da svojih ljudi ne bo izdajal", pač ni mogel biti policijski zaupnik.¹

Kraljeva vizija pristopa do reševanja manjšinskega vprašanja v okviru takratne fašistične Italije pa je s časom postala jabolko spora tudi znotraj same krščansko-socialne skupine. To se je lepo pokazalo ob sklenitvi italijansko-jugoslovanskega sporazuma, ki sta ga leta 1937 podpisala italijanski zunanji minister Ciano in jugoslovanski ministrski predsednik Stojadinović. Kot je znano, je omenjeni sporazum vseboval tudi dogovor o reševanju nekaterih manjšinskih vprašanj. Dogovor ni bil sestavni del sporazuma, ga je pa formalizirala izmenjava tajnih diplomatskih not. In tu so znotraj manjšine in same katoliške skupine nastale težave. Medtem ko je Kralj, ki mu je bilo zakulisje italijansko-jugoslovanskega sporazuma znano, natančno vedel, da Mussolinijeva vlada ne bo nikoli pristala na formalno priznanje slovenskih zahtev, ampak kvečjemu *via facti* dopustila kako koncesijo, je bivši poslanec Virgil Šček, duhovnik in somišljenik Engelberta Bese-dnjaka, začel vztrajati pri nujnosti tovrstnega formalnega koraka in v ta namen skupaj s poslanskim kolegom Karlom Podgornikom zahteval uradni sprejem pri načelniku italijanske vlade Mussoliniju. Sprejema seveda ni bilo, koncesij je Rim podelil le za vzorec, je pa bila ta epizoda povod za zaostritev odnosov v sami katoliški struji, za stopnjevanje kritik

na račun Kraljeve politike, češ da gre za oportunistično taktiziranje, za pobiranje drobtinic itd. Kralj je seveda razmišljal drugače: vsak še tako droben korak, pa naj je bila to kaka pomilostitev ali izid kake slovenske knjige ali toleriranje manjših kulturnih prireditev ali dovoljenje za uvoz slovenskega časopisja (dejansko je takoj po sporazumu Ciano-Stojadinović fašistični pristik začasno nekoliko popustil), se mu je zdel dragocen z vidika ohranjanja narodne samobitnosti, neprevidno izrekanje nerealnih zahtev pa v danih okoliščinah neodgovorno početje, ki bi bilo utegnilo zapraviti še tiste drobne pridobitve, ki jim jih je tako ali drugače uspelo vnovčiti.

Naslednje obdobje Kraljevega političnega življenja se je odvijalo v vojnem času. Iz razlogov, ki so znani in jih tu ne bom obnavljal, je ob geostrateških vprašanjih in mednarodnih odnosih v vsem slovenskem prostoru, tudi na Primorskem, v ospredje stopilo vprašanje odnosa do komunizma, ali bolje, odnosa do Osvobodilne fronte, ki so jo vodili komunisti. Kot znano, je Janko Kralj v tem primeru zavzel ostro protikomunistično stališče, ki je nemara izhajalo tudi iz dejstva, da je ideologijo marksizma-leninizma dolga leta natančno preučeval in že zgodaj zavrgel misel na kakršnokoli obliko kompromisa ali sodelovanja z njo. Toda tudi v tem primeru se v zgodovinopisju soočamo z netočnostmi, tokrat odvisnimi od nekritičnega prenašanja ljubljanskih razmer na primorske. Kralj je namreč res svaril svoje somišljenike pred sodelovanjem z OF, ni pa ustanavljal neke domnevne oborožene primorske "bele garde", kot se bere tu in tam. Poleg tega ne smemo pozabiti, da formalno-pravno na Primorskem za razliko od "ljublanske pokrajine" Italija ni bila "okupator", ampak zakonita oblast, zaradi česar tudi dinamika soočenja revolucije in protirevolucije ni bila identična ljubljanski. To ne pomeni, da nasilja na Primorskem ni bilo. Sam Kralj je bil s partizanske strani deležen groženj s smrtjo, eden od njegovih najtesnejših podeželskih zaupnikov, Ivo Bric

iz Dornberka, pa je bil leta 1943 z iste strani žrtev krute likvidacije.

Z italijansko kapitulacijo in nemško zasedbo Primorske septembra 1943 se je začelo zadnje poglavje Kraljevega delovanja. Tedaj je namreč zapustil Gorico in se preselil v Rim z namenom, da bi vzpostavil stike z zavezniki, ki so prodirali z juga Italije. V zvezi s tem zadnjim obdobjem je razpoložljiva dokumentacija pravzaprav najskromnejša. Vemo, da je Kralj v Rimu sodeloval z nekdanjim jugoslovanskim ministrom Miho Krekom, da je preučeval različne hipoteze o izteku vojnega spopada, da je razmišljal o bodoči državni umestitvi Primorske, da se je ukvarjal z načrti za rešitev slovenske domobranske vojske, da je somišljenikom na Primorskem priporočal sodelovanje z zavezniki in zasedbo čim večjega števila vplivnih mest v bodoči upravni strukturi ozemlja.

Toda Janka Kralja je sredi tega intenzivnega dela 27. decembra 1944 prehitela smrt. Njegova družina, ki je z izjemo najstarejšega sina ostala v Gorici in ki je preostanek vojne nato preživela na varnem pri znancih v Lombardiji, je zaradi prekinitve zvez med srednjo in severno Italijo za izgubo moža in očeta izvedela šele po vojni. Njegovo truplo je bilo pokopano na rimskem pokopališču Verano.

Tu pa se odpira neko nenavadno vprašanje, ki bi ga pravzaprav niti ne omenjal, če ne bi bil pred kratkim podatek izšel v nekem članku v goriškem tedniku *Novi glas*. Splošno znano je bilo (tudi družina to potrjuje), da je bil grob, v katerega je bil položen Janko Kralj, "večen". Dolga leta so rimski Slovenci nanj na praznik vseh svetih polagali rože in prižigali sveče. Ta navada se je nadaljevala tudi v letih, ko je za to skrbel rektor papeškega zavoda Slovenik. Ko sem se nekega dne – mislim, da je bilo v devetdesetih letih – tudi sam hotel pokloniti njegovemu spominu, sem pa presenečeno ugotovil, da groba ni bilo več. Odgovorni za

bratovščino, ki naj bi skrbela za grob, je v zadregi priznal, da mi ne zna razložiti, kam so bili prestavljeni Kraljevi posmrtni ostanki. Skratka, Kraljev grob je izginil. Glede na te nenavadne okoliščine je mogoče seveda tudi na namige o tem, da Janko Kralj ni umrl naravne smrti, ampak da je bil v resnici zastrupljen (glej pričevanje, ki ga navaja Lučka Kralj na str. 224 svoje knjige), gledati v drugačni luči. Vse to so seveda zgolj domneve, vprašanje pa vendarle ostaja ...

Janko Kralj je bil osebnost velikega formata, trdno zakoreninjen v svoji domači stvarnosti, prvenstveno predan poslanstvu za svojo Primorsko, obenem pa človek, ki je krajevna vprašanja vedno presojal ne le v vseslovenski, ampak tudi evropski in svetovni luči. Bil je globoko veren kristjan, iskreno vdan Cerkvi in njenemu nauku, obenem močna osebnost, ki se ni ustrašila trdega in včasih mučnega soočenja različnih pogledov. Prepričan sem, da o njem zgodovina še ni izrekla zadnje besede. Ne glede na morebitno odkritje novih virov je že danes na osnovi obstoječega arhivskega gradiva, pričevanj, zbranih v člankih, revijah, knjigah, Kraljev prispevek mogoče primerno ovrednotiti ter v tej luči primorsko zgodovino prve polovice 20. stoletja primerno dopolniti.

-
1. Tu si dovolim aktualno opazko: prav zato, ker sem sam kar nekaj let natančno preučeval italijanske policijske arhive iz obdobja fašizma in, da bi uspel razlikovati "zrno od plev", v to delo vložil ogromno časa in navora, in ker je med totalitarnimi režimi veliko sorodnosti in, tako sklepam, med njihovimi tajnimi službami tudi, se bojim, da se v slovenski javnosti z vprašanjem vpletenosti posameznih akterjev v delovanje jugoslovanske tajne policije (Udbje) opleta nekoliko neprevidno in kar po dolgem in počez. Na nekem povojnem procesu proti domnevnim italijanskim sodelavcem italijanske tajne policije je nekdo izrazil prepričanje, da je bilo v poročilih policijskih konfidentov resnice za približno 10 %, ostalo da je bilo laž, zavajanje in polresnice. Ne glede na to, ali se nam zdi ta trditev pretirana ali ne, ne vidim razloga, zakaj bi bilo v dokumentih slovenske (jugoslovanske) policije kaj bistveno drugače. Izluščiti resnico iz omenjenih 10 % pa je vse prej kot lahko.